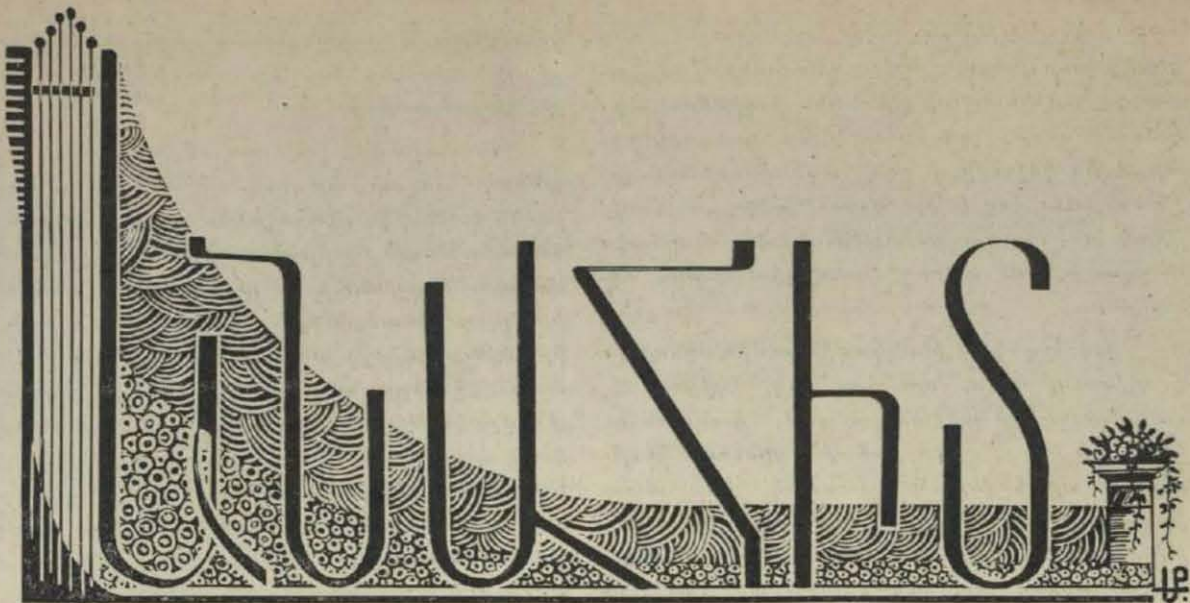

ՀԱՆԴԵՍ ՄՏԱԾՄԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԹԻՒ 1, ՄԱՅԻՍ 1929

ՅԵՂԻՆ ԿՈՉՈՒՄԸ

Ժողովուրդ մը այնքան աւելի հաստատու ապահով քայլերով կը կերտէ ու կը վարէ իր ճակատագիրը, որքան որոշ գիտակցութիւնն ունի իր իրական ձիրքերուն, իր բուն կոչումին: Անցեալին ու ներկային մէջ, Հայը տուած է քաջ զինուորներ, ազգամական ու դիւանագիտական մեծարժէք պետեր իր հայրենիքին մէջ ու մանաւանդ օտար երկիրներու մէջ, բայց զինուորական ու քաղաքական հանճարն իր ցեղային մէկ ցայտուն, տիրական, տեւական յատկանիշը չէ եղած: Մայրաքեղօրէն անհատապաշտ՝ հնուց ի վեր, հաւաքական գործունէութեան մէջ թոյլ հանդիսացած է, որով եւ քաղաքական, զինուորական մեծ, յորդուն, տարածուն գորութիւն մը չէ կրցած կազմել: Իր ընդհանրական ճշմարիտ յատկանիշը՝ աշխատանքի դեղ մ'ըլլալն է, աշխատասեր է ան, հնարամիտ ու շինարար: Ինչ առաջ՝ իր ստուար մեծամասնութեամբ՝ երկրագործներու եւ արհեստաւորներու ցեղ մը եղած է՝ զարերէ ի վեր: Յետոյ՝ երեւան բերած է առեւտրական ձիրք, ատենով՝ համաշխարհային փառապանութեան զլխաւոր

ուժերէն մին եղած է, եւ այդ ձիրքը՝ թէպէտ նոյն բարձրութեան վրայ չմնացած՝ միշտ կենդանի է իր մէջ: Բայց իր էական յատկանիշը, զլխաւորն ու կարեւորագոյնը՝ ըստ իս՝ իր ձիրքերուն, մտաւորական ձիրքն է: Հին օրերէն մինչեւ այսօր ան իր ծոցէն արտադրած է հոյեր տաղանդներու, գրականութեան, արուեստներու, գիտութեան մէջ: Ստեղծած է հոյակապ լեզու մը, իսկաւորապարուեստ մը, ինքնայատուկ գրականութիւն մը, ազգային մշակոյթ մը ամբողջ: Փառքի ու ազատութեան օրերուն ինչպէս աղէտի, դերութեան, թշուառութեան երկար շրջաններուն, ան միշտ շարունակած է իր մտաւոր, ղեղարուեստական գործը, անընդհատաբար արտադրած է նորանոր տաղանդներ, որ իր մշակոյթը պահպանած ու զարգացուցած են կամ օտար երկիրներու մէջ քաղաքակրթական նոյն դերը կատարած են՝ կարծուածէն աւելի բազմաթիւ ու բազմազան ձեւերով: Խնձի համար, ատենք են հայ ցեղին ամենէն բնորոշ, ամենէն հարազատ ներկայացուցիչները: Աշխատանքի սիրովն իր ընդհանուր

հաւաքականութեան մէջ տողորուած այդ ցեղին բարձրագոյն աշխատաւորները՝ դադարի արհեստաւորներն են, հոգիներու երկրագործները, զեղեցիկութեան բանւորները: Այդ է իր կոչումը, և ատի ազնուագոյնն է կոչումներուն: Հոգ է իր մեծութիւնը, և ատի՝ միակ անկորուստ մեծութիւնն է, մշտապէս փառաւոր, ու ամբողջ մարդկութեան օգտակար:

Այդ հոգեկան թանկագին ուժին շնորհիւ է, զլիաւորապէս, որ հայ ցեղը կրցած է, ամենասոսկալի աղէտներու մէջ, կանգուն ու կենդանի մնալ, զինք յաճախ ցրուող, տարազնուղ չար հովերուն հակառակ՝ իր հաւաքական ազգային դիտակցութիւնը, իր միութիւնը պահպանել: Մեծն Տիգրան աշխարհակալ զօրեղ թագաւոր մը եղաւ, (թէպէտ անտեւական զօրութեամբ), բայց չկրցաւ ու չմտածեց ազգային մշակոյթ մը ստեղծել. նուաճեց ու գրաւեց շատ մը երկիրներ, բայց նուաճուած ցեղերը չկրցաւ ձուլել, հայացնել: Մեսրոպ, Սահակ ու Վռամշապուհ, մեծագոյն ղեկավարները զոր մեր ազգն ունեցած է պատմական տալանապալից բոպէի մը՝ երբ Արշակունեաց հարստութիւնը հոգեվարքի վերջին ժամերը կ'ապրէր, իրենց ցեղին բուն կոչումը տեսան, ըմբռնեցին թէ ինչ ուժով միայն կրնային անոր ապագան ապահովել, և ստեղծեցին մեր ազգային մշակոյթը, և անոնց կազմաւորած այդ ուժին շնորհիւ՝ Հայաստան բնակող օտար ցեղեր հայացան ու հայ ազգն ու հայ քաղաքակրթութիւնը բարոյական անխորտակելի հիմունքի մը վրայ զրուեցան:

Մեր մէջ յաճախ ըսուած է թէ մեր անկախութեան չքացումէն յետոյ, հայ ազգութիւնը պահպանող գլխաւոր ուժը մեր ազգային եկեղեցին է եղած: Ատիկա ճիշտ է. բայց ինչ է Հայաստանեայց եկեղեցին, եթէ ոչ մեր ազգային մշակոյթին խտացումը: Եկեղեցին ազգած է ժողովրդին վրայ, զայն սփռած ու՝ սրտապնդած է, անոր հաւատքն իր մասին վառ պահած, անոր սէրը հայրենի հողին և հայրենի աւանդութեանց համար ամրացուցած է՝ իր գրադէտներով, բանաստեղծներով, ճարտասաններով, գիտուններով ու արուեստագէտներով: Եւ սրովհետեւ այդ եկեղեցին ազգային դիտակցութեան միջնաբերդը դարձած էր՝ զերութեան օրերուն, անոր ղեկավարները խոշոր զեր կատարեցին ազգին քաղաքա-

կան վերականգնման ձգտող ճիգերուն մէջ, — Ղեւոնդ Երէցէն մինչև Աշտարակեցի, Խրիմեան, ու Վարժապետեան:

Քաղաքական վերականգնման տենչը՝ ամենէն արդար, անհրաժեշտ ու բնական զպացումն է: Ատիկա կարելի է շփոթել աշխարհակալութեան, տիրամոլութեան հետ: Յեղի մը, որ մանաւանդ անցեալին մէջ ունեցած է իր ազատ կեանքն իր հոգին վրայ, անհրաքելի իրաւունքն է այդ ազատութիւնն իր հայրենի տան մէջ վերստանալ ճգնիլ: Նոյն իսկ ազգային մշակոյթի մը լիակատար ու հզօր ձեւով զարգացման համար ազատ հայրենիք մը թանկագին է, էական ազգակ է: Ոչ միայն արդարութեան անվիճելի պէտք մը, այլ մարդկային քաղաքակրթութեան իսկ շահն է՝ որ ամէն մէկ ազգ իր հայրենիքն ունենայ եւ անոր մէջ ըստ իր խառնուածքին, ըստ իր աւանդութեանց, ըստ իր բնիկ հողին ու շրջապատին ներգործութեանց, ապրի, աշխատի, արտադրէ և իր ինքնայատուկ բաժինը բերէ մարդկային ընդհանուր բարոյական վաստակին:

Անշուշտ, քացառիկ պարագաներու մէջ, կարելի եղած է որ այս կամ այն օժտուած ցեղը, նոյն իսկ անկախութենէ զուրկ, նոյն իսկ հայրենիքէ հեռու՝ պանդուխտ, ազգային մշակոյթը շարունակէ պահպանել ու մերթնոյն իսկ մեծ զարգացման հասցնել: Հրէաներու զեղեցիկագոյն սաղմոսներէն շատեր, — որ իրենց բանաստեղծութեան և մարդկային բանաստեղծութեան հրաշալիքներէն են, — զերութեան օրերու մէջ գրուած են, մաս մը՝ օտար հողի վրայ: Ու իրենց մեծ աղէտէն յետոյ, երբ հայրենիքէն փախչելով ցրուեցան աշխարհիս ամէն կողմը, անոնք շարունակեցին պահպանել իրենց ազգային մշակոյթը, նախ հրէայ լեզուով, յետոյ յոյն կամ լատին լեզուով, յետոյ լեզուներովն այն բոլոր երկիրներուն ուր հաստատուեցան, բայց միշտ աւելի կամ նուազ ներշնչուելով իրենց հսկայ եւ անմահ Սղգային Գրքէն, միշտ պահպանելով հրէական ոգի մը, հրէայ մտքին էական յատկանիշները, որ ներքին կառւած էր կազմեն զարեւելի վեր այդ մեծ ցանուցիր ցեղէն բոլորած մտաւորական հոյակապ անձնաւորութեանց միջեւ: Յայնքին իրենց անկախութիւնը կորսնցնելէ ետքը՝ Մակեդոնացւոց, յետոյ Հռովմէացւոց իշխանութեան տակ, շա-

բունակեցին իրենց մտաւոր շփեղ գործը եւ անով աղղկեցին նոյն իսկ իրենց տիրողներուն վրայ, Հոսովմէական քաղաքակրթութեան առաջնորդներն եղան և Հոսովմէացոց հիմնած Արեւելեան կայսրութեան իրենց կնիքը տուին, դայն մշակութապէս բոլորովին յունացուցին, ու երբ թէ՛ Յունաստան, թէ՛ Կղզիները, թէ՛ Բիւզանդեան կայսրութիւնն ամբողջ թրքաքան ձեռքն անցան, անոնք նորէն շարունակեցին՝ թէպէտ նուազ մաքուր ու փայլուն՝ իրենց քաղաքակրթական գործը: Իտալացիք իրենց աղգային մշակոյթը «տեղեցին» և իր բարձրագոյն զարգացման հասուցին՝ երբ իրենց հայրենիքին քաղաքական միութիւնը չէին իրականացուցած, երբ տկար էին ու բաժան բաժան եղած, ու նոյն իսկ երբ իրենց երկիրը մեծ մասամբ օտար ազդերու լուծին տակ ինկաւ, նորէն անոնք հզօրապէս շարունակեցին, իրենց մեծ տաղանդներուն շնորհիւ, իրենց զեղեցկագիտական սքանչելի գործը:

Նոյն երեւոյթը, աւելի համեմատ չափով, ի յայտ եկած է և մեր ցեղի պատմութեան մէջ: Մեր հին բանաստեղծութեան ամենէն ինքնատիպ ու հրապուրիչ մասը, աշուղական՝ կամ նոյն իսկ հմուտ եկեղեցականներէ ընդգրկուած աշուղաձեւ՝ քերթութիւնը, գրեթէ ամբողջապէս զարգացած է Հայաստանի ու գաղութներու մէջ, երբ աղգային ինքնավար կեանքէն այրիացած էր մեր հայրենիքը. ու մեր նոր գրականութիւնն ամենամեծ մասամբ ստեղծուած ու զարգացած է հայրենիքէն հեռու, գաղութներու մէջ, Վենետիկ, Պալիս, Իզմիր, Թիֆլիս, Մոսկուա, Լեւ., կազմելով հանգրձման հարձակում ճիշտ հակառակը՝ մեր աղգային դարաւոր մշակոյթին հարազատ շարունակութիւնը, անոր ճոխացած, փերանորոգուած, մերօրեայ թանկագին շրջանը:

Այդ արտասովոր, դարտուղի երեւոյթները անշուշտ սակաւաթիւ են (թէեւ ինչքան սրբաւարժ և իրենց ցաւագին անբնականութեան մէջ կրկնապէս յարգելի) ու ժամանակաւոր են: Կանոնը՝ աղգային մշակոյթը հայրենի աղատ հողին վրայ բնականօրէն զարգացնելն է: Ու այդ բնականօրէն իրաց վիճակին է որ կը ձգտին դառնալ այն ազգերը զոր զբաղող հանգամանքներ զարտուղութեան ճամբաներուն մէջ նետած են ժամանակի մը համար: Եւ օտար լուծի տակ կամ պանդխտութեան մէջ իր զարգացումը շարունակել

յամառող աղգային մշակոյթին մէջ բնականաբար մեծ տեղ մը կը բռնէ հայրենիքին վերակենդանացումը երազող, անոր իրականացումը պատրաստող մտաւոր ճիգը՝ իր բոլոր ձեւերով: Ու անա Յունաստան կը վերածնի, Իտալիա օտար բոլոր տիրապետութիւններէն կ'ազատագրուի և իր միութիւնը կը հաստատէ, ու նոյն իսկ աշխարհիս ամէն կողմը ցրուած Հրէութեան աղգասէր տարբերը, իրենց մեծ մտաւորականներուն՝ Սիոնականութեան նոր Մարգարէներուն՝ առաջնորդութեամբ, երկու հազար տարիէ ի վեր մեռեալ բարբառը, զուտ կրօնական լեզու դարձած եբրայեցերէնը կը վերակենդանացնեն, Պաղեստինի մէջ հրէական Աղգային Տուն մը հիմնելու իրաւունքը կը ստանան և իրենց նախահայրերու հողին վրայ աղգային քաղաքակրթութեան նոր փուլ մը ծաղկեցնելու կ'աշխատին:

Մենք շատ մը մեծ յոյսերէ յետոյ (զոր համաշխարհային պատերազմի ու մանաւանդ հաշուեյարդարութեան շրջանին՝ ծայրայեղ համեմատութեանց հասցնելու սխալը գործեցինք), անօրինակ աղէտներէ և տարապայման յուսախաբութիւններէ յետոյ, այսօր եթէ ոնէ չափով չունինք իրականացումը թրքահայաստանի կամ Կիլիկիոյ համար սնուցած մեր երազներուն և ընդհակառակն աւերակ միայն կը տեսնենք այդ շրջաններուն մէջ, — ինչ որ ո և է մէկէն չհերքուած աննախընթաց անարդարութիւն մըն է, — ունինք սակայն սփոփանքը «Աղգային Տուն» մը վերականգնումը տեսնելու մեր հինաւուրց հայրենիքին կոպկասեան շրջանին մէջ, ուր պատերազմէն առաջ աղղպիսի յարութիւն մը կարելի չէինք նկատել և ուր սակայն հանգամանքները զայն հնարաւոր ու իրականանալի դարձուցին: Ասիկա մեծ ու բարերաստիկ նորութիւն մըն է մեր աղգային կեանքին մէջ, և այդ վերականգնած հայրենիքին հողային ծայրայեղ փոքրութիւնը ու հոն տիրող բէժիմին մեր ռամկավարական ու ազատական սկզբունքներուն համաձայն չըլլալը՝ այդ փրկարար ու բեղմնաւոր նորութեան հիմնական արժէքն ու նշանակութիւնը պէտք չէ երբեք նուազեցնեն:

Հողամասը կրնայ օր մը մեծնալ, բէժիմը բարեշրջուիլ, էականը՝ արդի բոլորէն համար՝ այն է որ հոն, հայրենի հողին վրայ, Հայութեան մէկ ստուար զանգուածը կ'ապրի հակական կեանքով, և կարելիութիւնն ունի աղ-

դային քաղաքակրթութեան զլխաւոր տարրերը պահպանելու և զանոնք զարգացման ճամբուն մէջ դնելու Այդ քաղաքակրթական շարժման ուղղութիւն տուող որոշ կուսակցութեան մը տիրական ազդեցութիւնը, մտածման ազատութեան պակասը, ժամանակաւոր երեւոյթներ են: Ունէ հայրենասէր Հայ չի կրքնար չնկատել, է՛ն առաջ, թէ Հայաստան, ներկայ դրութեան մէջ, խաղաղութեան և ապահովութեան անգնահատելի բարիք՝ ունի, թէ հայ լեզուն հոն կը տիրէ իբր պաշտօնական լեզու, և թէ Հայ Համալսարանը, Երաժշտական Դպրոցը, Թատրոնը, Գեղարուեստներու Վարժարանը, Մուսէոնն ու Մատենադարանը՝ մեր ազգային մշակոյթին հայրենի հողի վրայ զարգացման նոր ու հզօր փուլ մը պատրաստող կենսական գործիքներն են: Ասոնք չունէինք պատերազմէն առաջ, ունինք այսօր, և ատիկա հիմնական վաստակ մըն է: Ատիկա գալիք անհուն արդիւնքներու հիմնաքարն է, ատիկա ամրապինդ ապահովումն է մեր ազգային մշակոյթին՝ ուրեմն և մեր ազգութեան՝ ապագային:

Աս է մեր այժմեան ազգային ընդհանուր պատկերին կարեւորագոյն, կեդրոնական տարրը: Սակայն ճակատագրէն մեր ցեղին պարտադրուած պայմաններն այնպէս են, որ այժմեան Հայաստանին մէջ չի սահմանափակուիր մեր ազգային կեանքն ամբողջութեամբ: Հայ ազգի մեծագոյն բաժինը՝ հայրհինքէն հեռու է, և ստիպուած պիտի ըլլայ շատ հաւանօրէն զեռ երկար տունն իր խոշոր մեծամասնութեամբ հեռու մնալ: Պատերազմէն առաջ հայ ազգին ոտուարագոյն կէսը կազմող թիւքահայութեան մնացորդներէն հարիւր հազարներ փոքր մասով մը կովկասեան Հայաստան, մեծ մասամբ կարգ մը օտար երկիրներ ապաստանած են, և անոնց յաւագոյն տարրերը կը յամառին ապրել, գլալ, գործել, արտադրել իբր Հայ: Այս ամբողջ ահագին հայկական դանդաղութիւնը՝ ի բարոյական ու մտաւոր մեծ ուժերով՝ Հայ պահելու պարտականութիւնը, ամենէն ստիպողական ու էական գործերէն մին է ներկայ շրջանին: Արդ, ասոր համար, փոխանակ մեր ժողովուրդին հանգէպ գործուած անարդարութեանց վրայ մտքերն իս սկսեալով պահելով դայն ամպայնելու և այդ անարդարութեանց դարմանումը անգործնական ու նոյն իսկ փնասարեր մեթոս-

ներէ յուսալ շարունակելով կրած կորուստներնու վրայ նոր կորուստներ աւելցնելու, փոխանակ մեր ազգին այս ցանուցիւր վիճակին ի տես՝ անոր տխրութեամբը ճնշուելու և վհատութեան մղուելու, մենք՝ արտասահմանի Հայերս, զազոյթներու մէջ հայ ոգւոյն պահպանման նպատակու համար՝ երկու զլխաւոր գէնք ունինք. 1. Կենդանի Հայաստանին պատկերը միշտ աչքի առջեւ ունենալ. հոգեով կապուիլ անոր, մասնակցիլ անոր վերականգնման աշխատանքին, հրճուիլ անոր մէջ տեղի ունեցած ու է յառաջդիմութեամբ, ազգային մշակոյթի ճամբուն մէջ հոն կատարուած ամէն ճիգի, ձեռք բերուած ամէն արդիւնքի հետեւիլ ու գնահատել ինչ որ անոնց մէջ կայ ամուր ու մնայուն. 2. հայ ազգային մշակոյթի զարգացման ընդհանուր գործին՝ զազոյթներու մէջ ապաստանած Հայութեան ու մասնաւորապէս թիւքահայութեան (որ ահագին մեծամասնութիւնն է) աջակցութիւնը բերել, պահպանել արեւմտահայ բարբառն ու գրականութիւնը որ ինքնայատուկ ճոխութիւն մըն են մեր ազգային մտաւոր զանաւարանին մէջ, եւրոպական ու ամերիկեան քաղաքակրթութեան բարձր արժէքները իւրացնելով մեր ազգային մշակոյթին ընդլայնման ու հարստացման նպատակու Գազոյթներու մէջ, ուր ունինք այնքան կարեւոր գրական, գիտական, գեղարուեստական վաղեմի փորձ ուժեղ, և ևս երեւան կ'եղին տաղանդաւոր նորեր, զեռ առնուազն կէս դարու համար՝ զանգուածային ահագին գործ կայ կատարելիք, Խօսուտ Հայաստանին, յօգուծ զազոյթահայութեան և յօգուտ ընդհանուր հայ ազգային մշակոյթին:

Յարաբերութիւնները Հայաստանի և զազոյթներու միջեւ ցանկալի է որ՝ գէթ դուտ մտաւորական մարդին մէջ՝ աւելի սերտ ու լուրջ դառնան, և անխուսափելի է որ հետզհետէ այդպէս ալ պիտի ըլլայ Գազոյթներու Հայութիւնը սորվելիք բաներ կրնայ դառնել — ինչպէս և զեղեցկազիտական վայելքներ — Հայաստանի մշակութային արտադրութեանց մէջ, օրինակի համար՝ Համալսարանի տարեկան տեղեկագիրներուն՝ ուրկան արժէքաւոր ուսումնասիրութիւնն էր, վերջերս հիմնուած Նոր Ուղիս մեծածաւալ ու շահեկան ամսաթերթին, երաժշտական հրատարակութեանց, գրական գործեր պարունակող հատոր-

ներուն մէջ: Հայաստանի մտաւորականներն ու գրասէրներն ալ կրնան օգտուիլ գաղութահայութեան գրական, գեղարուեստական, գիտական հրատարակութիւններէն: Հայ ազգին այս երկու մասերուն մտաւոր աշխատանքները կրնան ու պարտին իրար լրացընել, յօգուտ մեր մշակոյթին ընդհանուր յառաջնագաց շարժման:

Այս բազմաձև ու կարեւոր գործին է որ, կարելիութեանց սահմանին մէջ, իր նպատակի համետ բաժինը պիտի ջանայ բերել ԱՆԱՀԻՏը:

Արդի բողէին մեր ազգին առջև դրած հական պահանջներուն, կենսական պարտականութեանց շարքին մէջ կարեւորագոյններէն մին է՝ անտարակոյս՝ մեր ազգային մշակոյթը ոչ միայն պահպանելու, այլ բարձրացնելու և ճոխացնելու պէտքն ու պարտքը: Ազգային գեղեցիկ գրականութեան մը, արուեստի մը, գիտութեան մը ոգեւորիչ, հպարտացուցիչ զաղափարը մին է՝ ամենամեծ, ամենազօրեղ ազգականներէն որ կրնան արտասահմանի մեր նորահաս սերունդները Հայ պահել, զանոնք մղել իրենց ցեղը սիրելու և յարգելու, իրենց հայրենիքին ու ազգին ծառայելու մէջ իրական հաճոյք ու ինքնարժէք պարտականութիւն զգալու:

Մշակոյթը հոգին իսկ է ազգերուն:

Ամբողջ մարդկային դատանքին դերագոյն նպատակը, թերեւս՝ ստեղծունէն է գեղեցկութեան ու ճշմարտութեան յուշարձաններու որ մարդկային սեփին պատին են: Ինձի կը թուի որ, երկրագնդիս հոգեվարքի օրերուն, եթէ Արարչագործ Ուրին նա ուսածք մը նետէ անոր վրայ, միլիոնաւոր զարերու մէջ միլիոնաւոր մարդոց — սխալական տկար էակներու — զործած մեղքերուն հանդէպ (փոխանակ յաւիտենական դժոխքի բարբարոսօրէն մարդկային յղացումն իրագործելու) ներողամիտ զգացում մը պիտի ունենայ՝ նկատի ունենալով այն հանճարեղ, ազնիւ, բարեբար, գեղեցիկ զործերը զոր այդ կենդանի կաւէն բղխած խաւք մը հատընտիւր մարդիկ՝ զիտուններ, արուեստագէտներ, բանաստեղծներ, ու կեանքի արուեստագէտներ, հերոսներ, մարդարէներ, ժողովուրդներու զաղափարա-

կան ռահվիրաներ՝ կատարած են: Մեր Սահրաստեան բարեկամը զուր տեղ ծաղրած էր «Յարգգող»ի երիտասարդը որ հանդէսի մը մէջ կրկներ է (սխալ ձևով) Քարլայի մէկ շատ խորունկ խօսքը՝ «Շէքսպիր անգլիական ազգին համար աւելի կ'արժէ քան Հնդկաստանը»: «Անգլիացիք» չէ որ կ'ըսեն ատիկա, ինչպէս «Յարգգող»ի երիտասարդ գրողը յայտարարեր է՝ փոքոցներէն անցնող հազարաւոր Անգլիացիներ այդպիսի մեծ խօսք մը անկարող են ըսելու: Քարլայն է, Անգլիոյ եւ աշխարհիս մեծագոյն մտերէն մին, որ ըսած է զայդ, և ահա ինչ բառերով, իր «Հերոսներու Գրքին» «Հերոսն իբր բանաստեղծ» զըխտուն մէջ:

«... Հակառակ այն տխուր վիճակին որ ինկած է հիմայ հերոսներու պաշտամունքը, նկատեցէ՛ք ինչ որ Շէքսպիր իրապէս եղած է մեր մէջ: Ո՛ր Անգլիացին զոր երբեք չիւսած ենք, ո՛ր Անգլիացիներու միլիոնը պիտի չուզէինք յանձնել՝ Սթրաթֆօրտի այդ Գիւղացին պահելու համար:

«Ձեայ բարձրաստիճան պաշտօնատարներու ու է ջոկատ, որուն համար զիջանէինք զայն ծախել: Մեծագոյն բանն է որ մենք ցարդ արտադրած ըլլանք: Մեր պատուոյն համար՝ օտար ազգերու մօտ, և իբր զարդ մեր Անգլիական Տան, ի՞նչ ունինք որմէ չուզէինք աւելի դիւրաւ հրաժարիլ քան իրմէ: Տեսէք հիմայ, եթէ մեզի հարցնէին՝ Դուք Անգլիացիներդ, Հնդկաստանէ՞ն կ'ուզէք բաժնուիլ թէ Շէքսպիրէն, երբեք ունեցած չըլլա՞ւ Հնդկաստանը թէ երբեք Շէքսպիրն ունեցած չըլլա՞ւ: Ատիկա ծանրակշիւ խնդիր մը պիտի ըլլար անշուշտ: Պաշտօնական անձնաւորութիւններ պիտի պատասխանէին հարկաւ պաշտօնական լեզուով. բայց մենք, մեր մասին, միթէ ստիպուած պիտի չըլլա՞ինք բռն: «Հնդկական կայսրութիւն կամ ոչ Հնդկական կայսրութիւն, մենք առանց Շէքսպիրի բան մը չենք կրնար ընել: Ամէն պարագայի մէջ Հնդկական կայսրութիւնը որ մը պիտի երթայ, բայց Շէքսպիրը չ'երթար, ան յաւիտեան կը տնէ մեզի համար, չենք կրնար մեր Շէքսպիրէն հրաժարիլ»:

«Այսպէ՛ս է, նոյն իսկ ոգեկան բոլոր փաստերը մեկդի դնելով, նկատելով զայն պարզապէս իբր իրական, փաճառականական, շօշափելիօրէն սխալար ստացուածք մը: Անգլիան, սա մեզի պատկանող կղզին, քիչ

ատենէն՝ Անգլիացիներու փոքր հատուած մը միայն պիտի պարունակէ. Ամերիկայի, Նոր Հոլանտայի մէջ, արեւելք, արեւմուտք և հակառակեայ աշխարհներն իսկ, պիտի գտնուի Սաքսոնութիւն մը՝ երկրագունդիս մէջ մեծ տարածութիւններ գրաւող. Ու ի՞նչ կայ որ կարենայ այդ բոլոր մարդիկն իբր իրապէս մի Ազգ պահպանել, այնպէս որ չլլեն վիճիլ ու կռուիլ իրարու հետ, այլ հաշտութեամբ ապրին, եղբայրական յարաբերութիւններ ունենան, իրարու օգնեն. Ասիկա նկատուած է իբր գործնական մեծագոյն խնդիրը, իբր այն բանը զոր ամեն տեսակ վեհապետութիւններ ու կառավարութիւններ ունին հոս կատարելու, ո՞վ պիտի կատարէ զայն, խորհրդարանական որոշմագրեր, վարչազէտ նախարարապետներ չեն կրնար. Ամերիկան մենէ զատուած է, ինչքան խորհրդարան մը կրնար զայն զատել. Ասիկա ցնորական մի՛ համարիք. շատ իրականութիւն կայ ասոր մէջ. Հոս կայ անգլիացի թագաւոր մը, զոր ոչ ժամանակը, ոչ դիպուածը, ոչ խորհրդարանները, ոչ խորհրդարաններու խմբակցութիւնները կրնան զահնկէց ընել. Այս Շէքսպիր Արքան միթէ չի՞ փայլիր՝ թաղակիր վեհապետութեամբ՝ մեր ամենուս վերեւ, իբր ամենէն ազնիւը, ամենէն քաղցրը և սակայն ամենէն ուժեղը միացման նշաններուն, անջընջելի՛, այս տեսակէտով իրապէս աւելի գնահատելի քան ուրիշ ամէն միջոցներ կամ հնարքներ. Կրնանք երեւակայել որ հազար տարի ետքն ալ ան վերէն պիտի ճառագայթէ բոլոր անգլիական ազգերուն վրայ... Փարամաթիթա, Նիւ Եօքս, ու է տեղ, ու ինչ վարչութեան տակ ալ գտնուին, անգլիացի արեւր ու անգլիացի կիներ, իրարու պիտի ըսեն. «Այո՛, այդ Շէքսպիրը մերն է, մենք զայն արտադրեցինք, անով կը խօսինք ու կը մտածենք, անոր արիւնէն ու ցեղէն ենք. Ողջամտութեամբ ամենէն աւելի օժտուած քաղաքագէտն ալ կրնայ, եթէ հաճի, մտածել ասոր վրայ»:

Եւ Քայլայլն է որ, խորքին մէջ, իրաւունք ունի:

Մենք չունինք Շէքսպիր. Բայց մեր պարտքն է, մեր իրաւունքն է ձգտիլ որ մեր մեր Շէքսպիրն ունենալու Պէտք չէ կարծել թէ ստուարաթիւ, զինուորականապէս ու քաղաքականապէս զօրեղ ազգերը միայն կ'ունեն-

ան այդպիսի մտաւոր հսկաներ. Թիւով ու քաղաքական զօրութեամբ փոքր ազգեր եղած են և կան դեռ, որ մեծ ազգեր դարձած են իրենց արտադրած հանճարեղ անձնաւորութեանց շնորհիւ. Այսպէս՝ Հրէաները Աստուածաշունչի իրենց վիթխարի բանաստեղծներով, այսպէս՝ Հելլենները իրենց մեծ մտքերու շլացուցիչ համառոտեղութեամբ, այսպէս՝ Նոր ժամանակներու մէջ Պելժերը, Հոլանտացիք, Նորվեկիացիք՝ իրենց Ռիպլէններով, Ռամպրաններով, Բոսխիւսներով. Մենք չենք ունեցած Շէքսպիր, բայց ունեցած ենք և ունինք տաղանդներ որ օտարներու առջեւ մեր ազգին պատիւը կը բարձրացնեն, որոնց գործին շնորհիւ մեր ազգն իրեն համար սահմանափակ բայց ինքնայատուկ ու արժէքաւոր տեղ մը կրնայ գրաւել մարդկային մտքի տաճարին մէջ. անոնց գործն է որ, առանց Շէքսպիրեան հազուագիւտ մեծութեան համեմուտ, նոյն միացուցիչ դերը կատարած է հայ ազգին զօրագրութեան բերմամբ ցրուած հատուածներուն միջեւ, ինչ դեր որ Քարլայլ կը վերադրէ Շէքսպիրին: Ու մեր ցեղէն ըզրած են քանի մը հանճարեղ անձնաւորութիւններ, որոնց ինչ ինչ էջերուն զերագոյն փայլակները կրնան յուսացնել որ օր մը Շէքսպիր մըն ալ ելլէ մեր ազգին ծոցէն:

Սխալի բան մըն է հաստատել որ, այնքան ազէտներէ, անիրաւումներէ, անարգումներէ, տարադնումներէ յետոյ, մեր ցեղն արեւմտեան բարձրագոյն քաղաքակրթական կեդրոններուն մէջ կը շարունակէ հասցնել նորանոր զեղարուեստական, գրական, դիտական տաղանդներ, հետզհետէ աւելի մեծ բարձրութեանց մագլցող և՛ որ հայ անունին փայլը կը շեշտեն: Այդպիսի ցեղի մը ապագայէն կարելի է և պէտք շատ բան յուսալ. Եւ բոլոր մեր ցաւերուն, տխուր յիշատակներուն ու ներկայ բոստի ճնշիչ դժուարութեանց ու դառնութեանց մէջ, ատիկա մեղի կը բերէ սփոփանք մը և կազդոյր մը որ անխառնօրէն ու լիօրէն արտապնդիչ են ու զօրացուցիչ:

Ճանչցնենք ճշգրտօրէն մեր նոր սերունդին ինչ որ մեր հին նախահայրերն ըրեր են քաղաքակրթութեան համար, ինչ որ երէկւան ու այսօրուան հայ մտքի տաղանդաւոր ներկայացուցիչները կը շարունակեն ընել. զօրացնենք մեր երիտասարդութեան մէջ իր հաւատքը ցեղին արժէքին վրայ, մզնեք զայն

սիրելի իմ ցեղը՝ իբր մարդկութեան մտաւոր ազգը օր մը կարող պիտի դառնայ Երեւանը
ուժերէն մին, խրախուսե՛նք այդ մտաւոր ուժն
աճեցնելու նուիրուած ունէ ճիշդ որ մեր մէջ կը
յայտնուի. և անցեալին մէջ նարեկացին ու
մեր միջնադարեան բանաստեղծներն ու Անիի և
Աղթամարի ճարտարապետներն արտադրող
կուլթեան:

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆԵԱՆ

ՊԵԹՅՈՎԸՆԻ ՍՈՆԱԹԻՆ ՎՐԱՅ

Ա. - ՀՐԱԺԵՇՏ

Մընաք բարո՛վ ... Բայց դեռ ո՛չ ...: Պիտի բսեմ քիչ յետոյ
Մընաք բարո՛վ ու միջոցն անհագնամե՛ծ հաստատուի,
Բացուի՛ պիտի մեր միջեւ, ու բսկբսի պիտի, օ՛հ,
Նոր ժամանակ մը հոսիլ ամայութեան, կորուստի ...:

Մընաք բարո՛վ: Կը կանգնի բառը ելերքն անհունին,
Հսկայ բլրի՛չ, ու կ'իյնա՛ն աշտարակներ, պալատներ.
Կ'իյնա՛յ պարտէզ մը կախեալ ու կամուրջներ կը փլի՛ն,
Ու սեւ փոշի մը յանկարծ կ'ընէ ամէ՛ն ինչ բստուեր ...:

Կը դառնա՛մ ետ անգամ մ'ալ՝ հրելով ետ ապագան,
Տըւած՝ կունակըս անոր, ու անյեալի՛ն կուրծքըս բաց...
Անցեալն ամբողջ՝ հոգի՛իս մէջ կը լեցուի, փրտորա՛ծ...:

Մընաք բարո՛վ ...: Շրթունքէս բառը փրկեալ, վերջնական.
Ու ներկայէն ես փրկա՛յ ու կը վազեմ խելայեղ,
Մինչ կը վազէ ինձմէ շուտ ձակատագիրըս այնտեղ ...:

Բ. - ԲԱՑԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Անապատին վրայ գիշեր: Կ'ըլլայ գիշերն առաւօտ,
Կրկնեքեւոյ՛ն մը յաճախ կը կախուի հոն օղին մէջ.
Յետոյ յանկարծ կ'անհետի...: Ու իրիկունը մսկոտ
Կ'իջնէ նորէն. մինչ կ'այրի՛ն վերը աստղերը անշէջ ...:

Բայց անապատ, անապա՛տ...: Երբեմն լոյս մը չնչին
Աւազէն դուրս կը ցցուի, երբեմն լոյս մը նիհար
Ջեռքերու վրայ կը ցայս է, ու կը նայի՛մ հրձուանքին,
Պլպլացող սրտիս մէջ, որ կը մարի յամբարար ...:

Հոր մըն է օրը մընին՝ երբ յիշատակը առջիս
Եղերափայլ կը կանգնի իր Թեւերով խաչանել
Ու զիս պակաս կը Թաղէ իր ճանրութեանը ներքեւ:

Ես իր գրկին մէջ շնչատ՛ան կը շոյէ, կ'օրբէ գիւ ...
Ու անապատը նորէն զիս կը տեսնէ իր վերայ՝
Իբրեւ բստուեր մ'որ անվերջ կը կարճնայ, կ'երկնայ...: